

BUDA FERENC

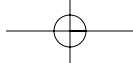
Világ, világom

XI.

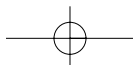
Múltammal s világgal hol viaskodva, hol pedig – mondjam így? – enyelegve újra meg újra rá kell ébrednem: az idő (mi az, hogy idő?!) korántsem egyetlen szál fonál (avagy: húr, zsinor, kötél, sodrony, kábel stb. – hadd ne folytassam), amelyre a dolgok, jelenségek, fejlemények, esetek, történések (ismét csak: stb.) sorra egymás után, akár a gyöngyszemek, függönykarikák, hajdani vásárokron árult kerek perecek, még hajdanibb sírokból előbukkanó, agyagból kiégetett hálónéhezékek (és így tovább) mindenféle bonyodalom és keszekuszaság nélkül, hézagmentesen felfűzhetők. Tudom: nem valami eget verő felfedezés ez részemről. De ha már ez a tény időről időre gondolkodóba ejt, sőt esetenként gondot okoz, talán nem fölösleges szem előtt tartanom itt-ott, s ha kell, hozzá igazodnom.

* * *

Kisiskolás koromban nem tartoztam sem a legerősebb, sem a legbátrabb gyerekek közé. Akadtak az osztályban nálam nagyobbak, s voltak szép számmal nálam kisebbek is; természetem szerint – akkor még – valahol középtájt helyezkedtem el. Verekedéseket – egy-két „bevalóbb” kortársamtól eltérőleg – ritkán kezdeményeztem, sértőnek szánt (vagy annak vélt) szavak azonban túl hamar kihoztak a béketűrésből, fejembe szállt a vér, s ilyenkor a győzelem egyik zálogának tekinthető higgadságról megfélemlítve, az erőviszonyok józan felmérésének teljes mellőzésével rontottam neki a túlerőnek is. Mondanom sem kell: ilyenkor megmozdulásaim úgyszólván egytől egyig kudarcra végződtek. Két-három gyereknek a keze is kétszer-háromszor kettő, a vak indulat viszont csak a legelején fokozza az erőt, utána inkább felemészti. Így aztán sokszor megesett, hogy csúfondárosan vihogó ellenfeleim végül könnyűszerrel felülkerekedvén a két lábamnál fogva ráncigáltak ki a padból. Forrt bennem a bosszú, s elalvás előtti képzelgéseim során diadalmas hadjáratokat vezettem legyőzőim ellen. Egyszer aztán az iskolán kívül keveredtem bajba. Nyáridő volt, talán épp a negyedik osztály befejezése utáni nyár, amikor egy délután a mostani Füredi út jobb oldalán ballagtomban valahol az egykori Margit-fürdő (az is hol van már azóta) meg a Magoss György tér között egy gyerekcsapat állta el az utamat. Négyen-öten lehettek mindössze, többségük nálam tényleg valamelyest kisebb, ám a vezérük nem más, mint maga Tóth Pista! Ez a Tóth Pista akkor már elmúlt tizennégy éves, ráadásul nagy verekedő hírében állott, sőt ismerős fiúk azt rebesgették róla, hogy éjjelente vagonokat is fosztogat a vasúton. Egyszóval: veszett híre terjedt városzerte – de legalábbis a Libakert meg az István malom környékén. Ott állt előttem mezítláb, egy szál úszógatyában, izmosan,

barnára sülve, s fölényesen nézett le rám: „Állj csak meg, öcsi!” Nem volt kiút, így mi mást tehettem volna: megálltam. „Úgy hallom, verekedni akarsz” – folytatta. Nem tudtam, mit válaszoljak, megvontam hát a vállam, ám erősen verni kezdett a szívem: riadtan éreztem, hogy nem jó felé halad a dolog. Közelebb lépett hozzám: „Na – azt mondja –, kivel akarsz megverekedni?” Egyszerre kerített hatalmába a veréstől meg a szégyentől való félelem. Átvillant rajtam: ha őt választom, verekedés helyett csak megveretem magam, a többieket viszont egyenként méltatlanul gyengének ítéltem magamhoz képest. Kiszemeltem hát közülük a két legnagyobbikat, s rájuk mutattam: „Ezzel a kettővel.” Tóth Pista megvetően tekintett rám, aztán csak ennyit szólt: „Ugyan már, te kis tökömgolyója!” – s abban a szempillantásban egy hirtelen karlendítéssel gyomorszájon vágott. Rekeszizmom görcsbe rándult az ütéstől, nem kaptam levegőt, s összekucorodva a földre rogytam. E váratlan és alattomos támadás után azért maradt még benne annyi becsület, hogy mögém lépett, s a hónom alá nyúlva talpra állított, majd addig rázogattott, míg magamhoz térve ismét lélegezni kezdtem: „Na jól van, eriggy haza anyádhoz!” De ezt már csendesen, szinte megbékélve mondta. Szó nélkül, fejemet lehorgaszta vánszorogtam hazáig szégyenemmel s a szegycsontom alatti lassan csillapuló sajgással, de a történekről mélységesen hallgattam még Anyám előtt is. Máig nincs biztos tudomásom róla, hogy Apám miből sejtette meg vereségeimet (ha egyáltalán megsejtette), ám egy napon beszélgetés közben valamiképp szóba került a verekedés, csak úgy általában. „Másokkal ne kezdj ki, ha nem muszáj – azt mondja –, de azt se hagyd, hogy megverjenek.” – „Igen, de ha a másik az erősebb?” – „Tornázzál, fiam, rendszeresen, akkor majd megerősödsz.” – Magam is tudtam jól, hogy a torna erősíti az embert, de a dolog gyakorlati végrehajtása tekintetében tanácstalan voltam: „Hogyan tornázzak?” – „Hát úgy, hogy beállsz a padfeljáró létra alá, kinyújtott kézzel megmarkolod az egyik fokát, és felhúzod magad. Gyere, megmutatom!” Odaballagtunk a házvégi padlásajtóhoz támasztott létra mellé, Apám megmarkolta alulról a létra fokát, majd kétszer felhúzódkodott. – „Így ni. Most próbáld meg te is. Eggyel fennebb fogjál, ne érjen le a lábadd! Most húzd meg! Ez az! Na még egyszer!” – Próbáltam volna harmadjára is, de az már csak félig sikerült. – „Nem baj, fiam. Az a lényeg, hogy mindennap csináljad. Reggel vagy este, mindegy: amikor épp ráérsz. De ne maradjon ki egy nap se. A következő héten majd háromszor húzódkodj fel, az utána következőn meg négyszer. Minden héten eggyel többször. Meglátod, erősebb leszel. Azoknál biztos erősebb, akik nem tornáznak.” Apám tanácsát megfogadva szorgosan edzettem satnya kis izmaimat a létra fedezéke alatt. Hogy siettessem erőm gyarapodását, nem csak reggel vagy este, de lépten-nyomon ott függeszkedtem rajta. Iparködásom első eredménye egy iszonyatos izomláz lett: nemhogy a húzódkodástól, de már attól is sajgott a karom meg a vállam, ha egyáltalán megemeltem. A küzdelmet azonban nem adtam fel, így az izomláz két-három nap elteltével enyhülni kezdett, majd el is múlt. Alig telt bele három hónap, már tíznél tartottam, ráadásul azt vettem észre, hogy az eleinte igencsak nyűgöt jelentő gyakorlatra már nem úgy kell ráerőltetnem magam: kezd örömet okozni. (Ahogy a jeles orosz fizioló-

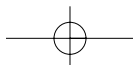
gus, a feltételes reflexek kutatója, Pavlov nevezte: *az izmok öröme*.) Erőm gyarapodása biztonságérzetemet is fokozta: egy év elteltével határozottan éreztem, hogy nincs miért meghátrálnom, ha küzdelemre kerül sor. Erről egy iskolai nagyszünet alkalmával sikerült meggyőződnöm, amidőn egy párhuzamos osztályba járó fiú – zömök, széles vállú, tenyeres-talpas gyerek –, aki az egyívásúak között addig még nem talált legyőzőre, félig-meddig játékosan, de amúgy teljes erőbedobással nekem rontott. Át akart volna nyalábolni, hogy felemeljen, majd nagyot lódítva földhöz teremtsen, de sikerült idejében elkapnom a két felsőkarját. Meglepődve tapasztaltam, milyen könnyűszerrel elbírok vele: némi huzavona után, amelynek során hol jobbra, hol meg balra táncoltattam egyre bizonytalanabban nekem szegülő ellenfelemet, egy hirtelen rándítással – magam se tudom, hogyan – úgy leszdedtem a lábáról, hogy elterült előttem a földön. Nem haragból történt a dolog, így hát folytatás nélkül is maradt. Nyomban felsegítettem a földről, ő pedig többé nem próbálkozott velem. Én viszont ettől fogva néhány hónapig lépten-nyomon kerestem az alkalmat a küzdelemre. Nem a verekedésre: pofont vagy orrbavágást nemcsak kapni nem szerettem, de valahogy attól is ösztönösen irtóztam, hogy bárkinek az arcába üssek. Inkább ölre mentem, ha úgy hozta a (többnyire általam is előidézett) helyzet, s ügyetlenségem hézagait általában sikerült a létra fokain megszerzett erővel elfednem. Aztán e küszködős kiskamaszkorszak fölös tajtékai-habjai is letisztultak lassacskán. Mulandó s átlényegült ismétléseként harmadikos gimnazista koromban néhány hónapig eljártam a Debreceni Honvéd birkózóedzéseire. Ekkor a korombeliek átlagánál már jóval erősebb voltam – egy új fogás bemutatásakor például az edző nem bírta felszedni a karomat a szőnyegről –, s talán vihettem is volna valamire, ha az edzések időpontja nem esik egybe az akkortájt bevezetett fakultatív angolórakéval. Némi latolgatás után az angol mellett döntöttem. Hosszú folytatása azonban annak sem lett, így aztán nem vált belőlem mestere sem az egyiknek, sem a másiknak. (Igaz viszont, hogy a sportok közül mindenek felett ma is a birkózást kedvelem – legalábbis nézni.)

Tóth Pistával egyébként legutoljára 1961 vagy 62 nyarán találkoztam az újpesti Chinoin Gyógyszergyárban, a börtönből szabadulás után öt esztendeig tartó penitenciám egyik emlékezetes állomáshelyén. Egy éjszakás műszak kezdetén – egyéb sürgős tennivaló nem lévén – kinn időztem a Kémia X. üzem előtt valamelyik munka-(pontosabban: munkás)társammal (talán épp Rab Attilával, aki vagy tíz évvel később már a Műegyetemen tanított, ám az övé egy másik, egy külön történet, nem vágok bele), amikor valamelyik szomszédos üzemből odaballagott hozzánk Pista. Talán csak úgy unalmában, de az is lehet, sőt valószínű, hogy szeszt akart szerezni általunk: mi közelebb voltunk, s könnyebben hozzáférhettünk a nyaranta állandóan öntözött gyékénylapokkal letakart, oldószeres (etil- és metilalkohol, benzol) vashordókhöz. Nem tudtam, hogy ő is itt dolgozik, így kissé váratlanul ért a felbukkanása (no, azért nem túlságosan: az előző négy-öt év eseményei – forradalom, megtorlások, erőszakos kollektivizáció stb. – épp eléggé megbolygatták az ország népét, a Chinoin munkásai közt is bőven előfordult mindenféle társadalmi réteg képviselője, ingázó falusi parasztembertől a börtönviselt

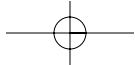
egyetemi tanársegéden, tudós könyvtáron, kirúgott – esetleg kiugrott – papon sőt ávoson át a lecsúszott iparbáráig és így tovább, szinte felsorolhatatlanul, úgy hogy lassacskán le is szoktam a csodálkozásról), de azonnal ráismertem. Napbarnított bőre, szőkére kifakult haja olyan volt, mint régen, termete azonban mintha kissé összement s egyben el is nehezült volna. Duzzadt arca, véreres szeme a kialvatlanságon túl az alkohol rendszeres, kitartó fogyasztásáról árulkodott. Meglepődve s örömmel pillantott rám, amikor keresztnevéen szólítva köszöntöttem, s bizonyára benne is felmerülhetett egykori képem („nem ott laktatok valahun a Libakert környékén?”), ám egyébre láthatólag nemigen emlékezett velem kapcsolatban. Harmincon innen járt még, testi állapotát tekintve azonban akár ötven is lehetett volna. Valóban ez a rekedtes hangú, rogyant tartású figura csapott le engem tizenöt éve? Szánakozva figyeltem ügyefogyottságát, s bár a belső készítés valamelyest mocorgott bennem memóriája – csupán szóbeli – felelevenítésére, de végül csak nem vitt rá a lélek, hogy ama hajdani, számomra balul végződő találkozásunk emlékére akár egy mondatot is ejtsek: tisztátalannak éreztem volna magam, ha ilyesmivel – ennyi év után! – szégyenbe hozom. Korát tekintve talán élhetne vígan még ma is, ám ennek igen csekély a valószínűsége.

Ha már az embertársakkal megesett korai küszködéseimet (de igazából: azoknak csupán elenyésző töredékét) kibeszéltem, a dolgok legmélyén ágazó-bogazó rejtett kapcsolatok, valamint a nagyon is szembeötlő összefüggések okán (ürügyén?) hadd ejtsek itt szót a négy (a távolkeleti felfogás szerint: öt) őselem egyikehez, a vízhez fűződő kapcsolatam alakulásáról is. Hogy a négy közül miért épp a vizet s nem a földet, a tüzet vagy a levegőt – illetve: az ötből miért nem a fát, tüzet, földet vagy a vasat – vettem előre? Talán azért, mert szülőhelyem és szűkebb környéke, ahol életem meghatározó első szakaszát leéltem, nemigen bővelkedik felszíni, élő, nagy vizekben, így a hiányuk keltette sóvárgás sok idő múltával is vissza-visszatér bennem irántuk. Az sem hagyható figyelmen kívül, hogy alig tízévesen – a magam végzetes könnyelműségéből adódóan – egyszer épp a víz révén kerültem a halál közelébe, ám sajátos módon ez a hajmeresztő eset sem riasztott vissza, sőt újabb ösztönzést adott a vízzel, a vizekkel való baráti viszony elmélyítéséhez. (Persze az is lehetséges, hogy vonzalmam hajszálgökörei az anyaméh ősoceánjáig nyúlnak vissza, s ez az egész, ami az elmesélhető, leírható mozzanatok s eseményeket előhívja, felszínre hozza, nem más, mint a testi létem – van-e a testi léttől független lét?! – kezdete óta több mint hétszer kicserélődött sejtek fokozatosan – mivé?... – átlényegülő emlékezése.) Földön járó szintre ereszkedvén s némi – ám nem lényegtelen – kitérével így folytatnám: mint amiképp azt néhány tucatnyi lappal korábban említettem, nekünk nem volt fürdőszobánk. Egy zománcos mosdótál – a lavór – szolgálta a napi tisztálkodást, nyaranta azonban első emlékezetem óta rendszeresen kijártunk a Kassai úti fürdőbe, a strandra. Jó messzire laktunk tőle, az útiköltség megtakarítása végett azonban csak igen ritkán szálltunk villamosra, szinte mindenkor gyalog tettük meg az utat a Vágóhíd utcától odáig meg vissza. (Furcsa belegondolni ebben a – hová?! – rohanó mai világban, hogy akkoriban még a sietős dolgú emberek is sokkalta többet hagytakoztak

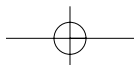

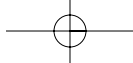
a lábukra, mint a négy kerékre. Ennek kapcsán el lehet tünődni rajta: vajon kinek hiányzik – egy vagy több – kereke?... Két nagy medence állt a fürdőzők rendelkezésére, az egyikben melegebb volt a víz, a másikban langyosabb. A melegebbiket felnőttek foglalták el, főként idősebbek, alig meg-megmoccanva üldögéltek a medence pereme mentén, vagy vállig-nyakig alámerülve, lassúdan járkáltak erre-arra, órákhosszat áztatván megviselt tagjaikat a város keleti határában felfakasztott kiapadhatatlan hőforrás idáig elvezetett vizében. Itt ugrabugrálni, fröcskölni, pancsolni tilos volt, gyerekféle ezért ritkábban ereszkedett bele. A másikba annál inkább; zajlott is benne az élet teljes erőből. Vízforgató berendezésnek akkoriban hírére sem lehetett hallani, a kötelező higiéniét a medencét szegélyező széles, de sekély lábmosó vályú, továbbá az időnként véghezvitt vízcsere biztosította. A strand legalább félnapos, sőt többnyire egész napos kiruccanást jelentett számunkra. Esti záráskor fáradtan, de elégedetten kászálódtam ki a földmély ásványi sóitól s a benne pácolódó emberi testek százaitól jellegzetes szagot árasztó vízből, minden alkalommal rácsodálkozván a tartós áztatás folytán kifakult s megráncosodott ujjbegyeimre. Ki ne felejtsem az emlékképek sorából: a fürdő zuhanyozóját meg a toalettjét csempeburkolat helyett kátránnyal vízhatlanították, s annak a falra mázolt, a nyári hőségben bőszen olvadozó ragacsos fekete masszának a szaga olyanmire összeforrt bennem a strandolás élményével, hogy sem akkor, sem később nem éreztem kellemetlennek, sőt még évekkel utóbb is a Kassai úti fürdőt jutatta eszembe mindahányszor, ha nagyritkán – többnyire az aszfaltozó munkások jóvoltából – meg-megérintette az orromat. Miután a Vágóhid utcából elköltöztünk, inkább a Nagyerdei fürdőt részesítettük előnyben: ez jóval közelebb esett Magoss György – azaz Bem – téri lakásunkhoz, ráadásul egész télen át látogatható fedett része is volt már akkoriban, úszómedencével, zuhanyozókkal, külső-belső környezete pedig vitán felül külön és tetszetősebb képet mutatott minden tekintetben, mint a Kassai úti kistüdő. Úszni is a Nagyerdei fürdő uszodájában tanultam meg csak úgy magamtól, mondhatni: „kotta nélkül”. Am előzőleg meg kellett még tapasztalnom a magam előidézte halálos veszedelem élményét is. Egy kora nyári napon történt '46-ban, hogy két osztálytársammal kimentünk a Nagyerdőre, annak is a Simonyi út s az egyetemek közti részére „kalandozni”. Ez az 1-es villamosvonal által körülhatárolt terület már akkor is inkább park volt, mint erdő, csendes sétányokkal, a hajdani vadonból fennmaradt több száz esztendő tölgyekkel, néhány évtizede ültetett, de azóta hatalmasra megnőtt erdei- meg feketefenyőkkel, vígan burjánzó cserjékkel s lágyszárúakkal. A felnőtt szemmel amúgy is csak tenyérnyi térség kelet felőli oldalát már jó ideje beépítették: itt áll a híres Vígadó évszázados épülete, a hozzá vezető út elején egy I. világháborús emlékmű: a 38-as gyalogezredé, a Vígadón túl pedig a Nagyerdei fürdőtelep a fedett uszodával s a szabad ég alatti 50 méteres úszómedencével meg a két melegvizessel. A mainál jóval kisebb helyet foglalt el a fürdő, de már akkor is be volt kerítve, s mögötte, már a kerítésen kívül egy kis tavacsát létesített a Vízművek meg a városi kertészet. Partját itt-ott káka, nád meg gyékény szegélyezte, vadkacsák ütöttek tanyát a vízinvények sűrűjében, s az arra sétálgatók jelenlétéhez hamarosan hoz-

zászokva vidoran úszkáltak ide-oda a vízen. A tó kiapadásától nem kellett tartani: vízutánpótlását a fürdő biztosította, ide eresztették ugyanis napi rendszerességgel a medencék elhasznált vizét. A maguk jószántából meghonosodott hínárféléken, békalencsén s rucaörömön kívül a parttól távolabbra telepített tavirózsaiban – ahogy mi neveztük: tündérrózsaiban – is lehetett gyönyörködni. Röviden: mesterséges volta ellenére is szakasztott olyan volt, mintha igazi lett volna, s ahogy az otthonosan viselkedő tőkésrécéket, úgy minket sem zavart keletkezésének s fennmaradásának művi háttere és jellege, így rövidebb nagyerdei kirándulásaink alkalmával ritkán mulasztottuk el szemrevételezését. Ekként történt ez annak az emlékezetes napnak a délutánján is. Ott álltunk bámészkodva a kacsás tó fakó fővennyel borított partján, s néztük a tündérrózsa víz színén elterülő nagy, kerek, fényes-zöld leveleit, dús, fehér szirmokkal pompázó virágait. Nem emlékszem már két osztálytársam nevére s arra sem, hogy hármunk közül kinek jutott eszébe: szerezni kéne legalább egy szálat abból a virágból. Igen ám, csak hogy messzi van a parttól, tán tíz-tizenöt méternyire is, befelé meg csak egyre mélyül a víz, legfeljebb úszva lehetne eljutni odáig. Társaim tanácstalanul s kissé megszeppenve torpantak meg: a tószegély térdig érő vizében még csak-csak eltapicskoltak volna, a hűvös és átláthatatlan távolabbi víztükör azonban visszariasztotta őket a vállalkozás véghezvitelétől: „Arrafele már biztos ellepne – aggodalmaskodtak. – Nem tudunk úszni, az a baj.” – „Én tudok!” – jelentettem ki határozottan. Néhányszor láttam már az uszodában: az igazi úszók úgy haladnak a vízben, hogy felváltva rakosgatják előre a két karjukat. Habozás nélkül beláboltam hát a vízbe, s ahogy azt a nagyoktól ellestem, elkezdtem buzgón magam elé rakosgatni hol a jobb, hol meg a bal karomat. Ment is a dolog pompásan mindaddig, amíg a lábam leért a meder aljára: mellig érő vízben ki ne tudna úszni! Már-már ott fehérlett orrom előtt a tavirózsa tündéri virágkelyhe, amikor egy váratlan pillanatban elnyelt a tó! Víz alatti gödörbe léphettem óvatlanul, amit a lépéseim nyomán felkavargó sűrű iszaptól talán akkor sem vettem volna észre idejében, ha nem a karjaim nagy ívű tempózására, hanem a lábam elé ügyelek. Nem lehetett túlságosan mély, mert a fenekéig süllyedve egyetlen ösztönös mozdulattal felrúgtam magam a felszínre. Kiáltani kellene, villant belém, ám levegő után kapkodva a segítség szóból csak ennyit bírtam kiejteni: „se...!...se...!” – s az orrom meg a szám nyomban telitódult iszapos, békanyálás vízzel. Büdös volt az a víz, s meglehetősen rossz ízű, én azonban nyeltem, csak nyeltem szakadásig – ez talán épp a javamat, a túlélésemet szolgálta, hisz ha nem a gyomromba, úgy minden bizonnyal a tüdőmben jutott volna, s akkor nekem végem –, két kézzel csapkodva, görcsös igyekezettel próbáltam a semmiben megkapaszkodni, s kétségbeesett kapálózásom során szétszagगतott majd újra összevágott film jelenetsoraira emlékeztetően, egymásra torlódott idősíkokban hirtelen lepergett előttem addigi kurtácska életem szinte teljes története. Egész tusakodásom aligha tarthatott annyi ideig, mint végigfutni az előző mondaton, bennem azonban egybeolvadt az örökkévalósággal. Attól a perctől fogva számomra az idő viszonylagossága az elvont fogalmak szférájából aláereszkedvén élő, megtestesült, konkrét dolog gyanánt létezik, mondhatni: személyes kö-

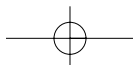
zöm van hozzá. Nem tudnék számot adni róla, hogy mi módon – bizonyára éppoly véletlenül, ahogyan belekerültem –, de végül csak kievickéltem a gödörből. Orromat fújálva, szememet törülgetve gázoltam kifelé, gyomrom émelyegve kevergett, öklendeztem. Társaim riadtan futkostak a parton, addigra egy kopott szürke öltönyös, görbe botra támaszkodó idős férfi is megjelent harmadiknak, s a víz szélénél lecövekelve ingerültnek tetsző hangon mondogatta: „Valami hosszú botot kellene benyújtani!” Látván, hogy már túl vagyok a nehezen, múlt időre váltott: „Egy hosszú botot kellett volna benyújtani utána!” –, s fejét rosszállóan ingatva tekintetével követte, ahogy kikászálódok a vízből. Bennem félig-meddig szavak, de inkább képek révén valami afféle fogalmazódott meg: vajon mi lett volna, ha ez az öregember nem sajnálja bevizezni a nadrágja szárát, s ahelyett, hogy utólag okoskodik, a vízbe gázolva legalább megkísérli kimentésemet a kezében szorongatott sétabottal?... Ám aztán megbillent velem a kacsás tó kies környéke, s miután néhány bizonytalan lépést megtéve még partot értem, lassan előrebukva s a két könyökömre támaszkodva nekikezdttem rókázni. Mihelyt az imént sebtiben lekortyolt mocsárízű vizet sikerült kihánynom, vele együtt mintha a rettegés is nyomban elszállt volna belőlem, s ahelyett, hogy életre szólóan eliszonyodtam volna a víztől, iménti oktalán hivalkodásom miatt szégyenkezve magamban még ott, a parton hasaltomban erős fogadást tettem: ha törik, ha szakad, megtanulok úszni! A család s a rokonság körében nemigen akadt az úzásban járatos ember (Apám elmesélte ugyan, hogy frontszolgálata idején egyszer felborult vele egy ladik a Pripjaty folyón, s jöllehet addig sohasem próbált ilyesmit, mégis sikerült a partra kiúsznia, szerintem azonban nem úszótudásának, sokkalta inkább lélekjelenlétének s a jószerencséének köszönheti megmenekülését), elhatározásom véghezvitelének az lett volna hát a legegyszerűbb s legésszerűbb módja, ha beiratkozom egy pár hetes úszótanfolyamra. Anyám is erre próbált rábírní. Engem azonban szégyenpírral borított el még a gondolata is annak, hogy derekamon egy hosszú pózna hegyéről lelógatott hevederrel mindenki szeme láttára ott idéetlenkedem az uszoda vizében, miközben Keszthelyi Miska bácsi a rúd másik végéről kopaszon, izmosan és pocakosan harsány vezényszavakat harsogva oktat a különböző úzás-nemek tempóinak helyes kivitelezésére. Na nem! Énrajtam senki ne röhögjön! Akkor inkább megtanulok úszni úgy, ahogy tőlem telik, senkire nem támaszkodva, senki kötelén nem lógva, akármilyen lassan is, de magam! Korábban olvastam már róla, hogy az emberi test fajsúlya valamelyest kisebb a vízénél, ezért ha megfelelő testtartást veszünk fel, s tüdőkben igyekszünk a levegőt lehetőség szerint visszatartani, kevés mozgással is fenn lehet maradni a víz színén. Magam is szoktam látni egy öregurat, amint a meleg medence amúgy mellig érő vizén hever hanyatt, szeme lehunyva, mintha aludna, két karja a feje alatt, csak lába olykori moccanása jelzi ébrenlétét, s lassacskán, szeszélyes kanyarokat vetve sodródik erre-arra a víz tetején, ebből azonban összeütközés soha nem keletkezik, nézeteltérés sem adódik, a medencében időző többi ember tiszteletben tartja a hallgatag idős férfi sajátos szokását, s diszkrétan kitér kacskaringós útjából. Szóval akkor hanyatt! A nyári szünidő hátramaradó nagy részét keresztanyámék nagycserei tanyáján töltöttem,

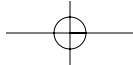

ám a Kati-ér parányi vize alkalmatlannak bizonyult hidrodinamikai önkísérleteim megvalósítására, ennél fogva csak jócskán a tanév kezdete után, a késő őszi hétvégeken keríthettem sort rájuk a Nagyerdei fürdő fedett medencéjében. Már nem emlékszem pontosan, mennyit kellett fizetni a belépőjegyért, de kb. fél kiló kenyér árán akár naphosszat ott lubickolhattam. No persze én egyáltalán nem a lubickolás kedvéért jártam ki a fedettbe! Határozott célt, világos, egyértelmű feladatot tűztem ki magam elé, annak valóra váltásán fáradoztam. Először is: az eddiginél bensőségebb kapcsolatba kell kerülnöm a vízzel. Nagy levegőt véve alábuktam hát, s nyitott szemmel igyekeztem tájékozódni a különös homállyal derengő, titkos és zavaros víz alatti világban, megfigyelni kinyújtott kezem elmosódott körvonalait, a halványan előtűnő majd sötétbe vesző idegen testek lelassult mozgását, fokozatosan rátalálni a hely- és irányváltoztatás célszerű mozdulataira. Levegőm fogytaig folytattam felfedező alámerüléseimet, majd a víz tetején vígan lebegő öregúr példája nyomán erős nekiszánással én is tettem egy próbát: két karomat a fejem mögé helyezve hősiesen hanyatt vetettem magam a medencében. Elharmarkodott kísérletem következményeként az orrom azonnal teliszaladt vízzel, jutott belőle bőven a torkomba is, a felét hamar lenyeltem, a másik felétől köhögni kezdtem. Következőleg egyszer-kétszer óvatosabban ismételt meg a kísérletet, konok fáradozásaimat azonban ekkor sem koronázta a várt siker. Bele kellett nyugodnom: a fej alá helyezett karokkal véghezvitt lebegés majd csak később, a kitarító gyakorlással megszerzett tudás egy magasabb szintjén fog bekövetkezni. Ki hát a karokat a fej alól! Megkönnyebbülve, szinte felszabadultan mondtam le – egyelőre – a kissé (vagy túl) magasra helyezett mérce alkalmazásáról, majd tüdőmet levegővel teliszíva, végtagjaimat lazán s természetesen mozgatva lassan ráfeküdtem a vízre. S megtörtént a várt, de alig hitt csoda: fennmaradtam! Ráadásul ehhez alig-alig kellett erőt kifejtenem. Az előre (illetve: hátra) haladás is egyszerűnek mutatkozott: csak utánaoznom s némiképp csiszolgatnom kellett – igaz: fonákjára fordult testhelyzetben – a mellúszás korábban már úgy-ahogy ellesett mozdulatait. (Egyébként hogy mennyire lehet – vagy nem lehet – vinni a pusztá szemlélődés révén szerzett tudással, arra álljon itt egy kirgiz közmondás: „Ha a mesterség bámészkodással eltanulható volna, a kutya már rég mészáros volna.”) Újra meg újra makacsul próbálkozva voltaképp egyetlen délután sikerült mindenféle külső segítség mellőzésével elsajátítanom, miképp maradjak fenn a víz színén, s közben rájöttem a vízen haladás legegyszerűbb módjára is. Sokkal többel azóta sem gyarapodott a tudásom, egyedül a mellúszás tempóit hajtom végre többé-kevésbé szabályosan. Ádám és Ábel unokám régóta lepipál e téren (is): csak a vereség biztos esélyével kelhetnék versenyre velük. (Ám ez így van rendjén; számomra már az is diadal, ha magamat legyőzhetem.) Ama hajdani sikeremet egyébként nevetségesen olcsó áron értem el: a belépőjegyre Anyám adta a pénzt, jómagam csupán egy enyhe, mulékony kötőhártyagyulladásal róttam le a fizetséget – merüléseim során a nem egészen klinikai tisztaságú, épp ezért kissé klórozott víz is megtette a magáét.

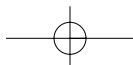
Szabad vizekkel való ismerkedésem fontos szakasza volt az a néhány hét, amikor unokatestvérem társaságában nap nap után kiszaladhattunk fürödni a Kati-ér-

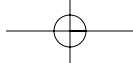

hez. Erről már ejtettem néhány szót korábban. Ám ha az őскеzdetekhez kívánok visszakanyarodni, nem hagyhatom ki az alsójózsai elhagyott kubikgödrt sem, amelyben egészen kicsi gyerekként, még valamikor a negyvenes évek első felében mártózhattam meg egyszer-kétszer. Régesrég eltűnt már az a gyerekszemmel meglehetősen terjedelmes mélyedés, ahonnet évtizedek során a vályogvetésre alkalmas agyagot, a sárgaföldet termelte ki a falu szorgos lakossága, s amelynek medrét részint a csapadék, részint talán a felfakadó talajvíz, a föld árja töltötte meg annyira, hogy a magam méretű pulya majdhogynem nyakig merülhetett benne. Emlékezetem szerint lankadt akácok, dúsan tenyésző bodzabokrok nőttek a partján, s csak egyik keskenyebb vége felől volt megközelíthető, ahol a porcsinkeserűfű ritkás foltjai takarták itt-ott a fakósárgára szikkadt, keményre letaposott talajt. Rajtam kívül rendszerint négy-öt kacsá járt még le oda a közeli portákról, vígan úszkálva s pákászkodva a zöldes árnyalatú, átláthatatlan vízben. Zsíros tapintású, vastag iszapréteg halmozódott fel a meder alján, lépésnyire a parttól már térdig süppedt a lábam, szürkére száradó csizmát szedvén belőle rá. Szagolni sem volt valami kellemes: ha valaki vagy valami felkavarta, megbolygatta a fekete iszapot, az örökös bomlásban levő növényi korhadék s egyéb szerves anyagok sokasága átható bűzt árasztott magából. Mindez csak kevésbé zavart abban, hogy a rekkenő hőségtől tikkadtan, mindenről megfeledkezve, élvezzem a hűvös víz hízalgő simogatását – még ha annak illatnyomait a fürdőzésből megtérvén csak a háziszappannal s hideg kútvízzel végzett kitartó csutakolás révén lehetett is eltüntetni.

Az első igazi, élő folyó, amelyikkel testközelből megismerkedhettem, a Hortobágy volt. Szüniidei munkavégzés keretében vittek ki bennünket, ha jól emlékszem, 1950 nyarán, alig egy-két nappal a tanévzáró után a Hortobágyi Állami Gazdaság földjére borsót szedni. Alig hiszem, hogy túl sok haszon származott tevékenységünkéből – akárcsak később a gyapotszedésből –, de legalább a pusztából láthattunk valamit (ha már az Isten oda teremtette). Több mint egy órán át kattogott velünk a kis gőzös vontatta tiszafüredi személy, míg Kismacs, Látókép, Macs, Nagyhat, Balmazújváros, Kónya megállóhelyek után végül leszállhattunk Hortobágyon. (Csak így, határozott névelő nélkül; ez ugyanis a megállóhely s a közvetlen mellette kialakult település neve. *A Hortobágy: a folyóé s egyben a tájegységé.*) A híres csárda meg a kilenclyukú híd kutyafuttában történő megtekintése után tüstént siettünk le a folyócskához: Debrecen környékén ritkaságszámba megy ekkora eleven víz. (Hogy őszinte legyek, én nagyobbban gondoltam volna: sokat mondok, ha széltiben megvolt húsz méter. Na mindegy: annyi, amennyi.) A várható lehetőségre számítván néhányan már jó előre felöltöttük az oldalt kötős úszógatyát – a fecskét – a rövidnadrág alá, azzal usgyi be a vízbe! Nem nagy feladatot jelentett többször is oda-vissza átúszni rajta: csak a közepe táján mélyült el annyira, hogy lábunk nem ért le a meder aljáig, s a sodra sem volt valami erős. Rövidke találkozás volt ez, de igen jólesett az idejekorán erőre kapott hőség közepette, amely az árnyékot vető fák híján terpeszkedő nagy lapályon akadálytalanul zuhogott ránk a hatalmas égből: mintha csak egy óriási, kerek serpenyőben süledeztünk volna. Innét a Hortobágyi Állami Gazdaság vontatója szállított bennünket

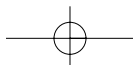

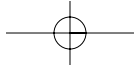
tovább. Rövid időre megálltunk a halastavaknál is. Túl sokat nem tudtunk meg a nagyüzemi haltenyésztés titkaiból, ám arra elegendő volt e röpké látogatás is, hogy egy időre elvegye kedvünket a halfogyasztástól: szemtanúi voltunk, amidőn a tengeridarán tartott sertések félig emésztett fekáliáját eresztik a vízbe a pontyoknak. Egybefüggő emlékkép csaknem hat évtized után alig maradt meg bennem erről a néhány napos közhasznú munkáról; a Hortobágy folyó hús vizén túl csupán annyi, hogy a koszt ízetlen volt, és kevés, a víz ihatatlan (olyan fertelmes rossz ivóvíz azóta sem fordult meg a számban), továbbá az, hogy a szállásunkat ellepő temérdek bolha s a vérköreinken forrongva végigfutkározó hormonok nem hagytak bennünket nyugton, így alvás helyett a közelben elszállásolt, velünk egykorú süldőlányokat próbáltuk sóvárogva s végsőkéig felajzottan becserkészni (az ő csoportjukat úgyszintén dolgozni hozták ide valamelyik debreceni iskolából), meg-megújuló, makacs igyekezetünk azonban a lányokat kísérő tanárok és tanárnők túlzásba vitt ébersége (nyilván kijutott nekik is a bolhákból) és goromba háritása miatt újra meg újra bosszantóan meddő kísérletekben merült ki. Hazafelé utazván már csupán tekintetünkkel vehettünk búcsút a kilenclyukú híd alatt csendesen s békésen folydogáló Hortobágytól.

Nagyjából így alakultak hát a vizek iránti vágyakozásom beteljesülésének kezdetei. Hogy mennyire lassú és sovány beteljesülés volt ez, azt mi sem érzékelteti jobban, minthogy a Tiszát tizenöt évesen, a Dunát tizennyolc évesen, a Balatont húszévesen láttam meg először. Tengert mindmáig szinte alig: 1970 őszén a Fekete tenger vizében bukhattam alá egy percre a burgaszi hajókikötő mellett, 1994 tavaszán pedig egy borús délutáni órában Dánia homokdűnés nyugati partjairól bámulhattam meg az Északi-tenger semmibe vesző távlatait. Az óceánhoz – legalább egyikhez a három közül – ez idáig nem sikerült még eljutnom, s esélyem is egyre fogyatkozik, hogy valaha eljussak. Bánkódjam-e emiatt? Hisz megfordultam már Eurázsia szíve táján, tizenegy év óta pedig itt lakom egy igazi, élő folyó, a Tisza közelében. Ha józanul mérem föl helyzetemet: az alsójózsai kubikgödörhöz s a gyermekkor gyérülő erdőfoltjai közt kanyargó Kati-érhez képest azért ez is csak haladás. Vagy nem?

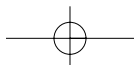
Hatodik osztálytól fogva immár hivatalosan is állami általános iskolásokként folytatjuk tanulmányainkat. Hely tekintetében nincs módosulás: tantermeink maradnak ugyanott, ahol eddig: a refi földszintjén. A négyosztályosra átszervezett-csonkított, de a református egyház keze és gondja alatt kivételként meghagyott gimnázium az épület felső szintjein működik tovább. (Egyelőre, utóbb vissza kellett húzódnia az öreg Kollégiumba.) Az udvart s a tornatermet az egy fedél alá szorított két iskola diákjai közösen használják. Tanáraink nagy része kicserélődik. Sok egyéb dolog is megmásul. Emlékezetem támaszául előveszem értesítőmet, s visszalapozok előző év végi bizonyítványomhoz. (Csak most veszem észre: osztályfőnökként már nem Kónya tanár úr, hanem dr. Hársing Lajos írta alá.) A körbélyegző közepén kettényitott könyv, rajta az iskola jelmondata: ORANDO ET LABORANDO. Körben a felirat: A DEBRECENI REF. KOLLÉGIUM GIM-

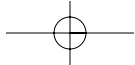
NÁZIUMÁNAK PECSÉTJE. Legalul a Kollégium alapításának esztendeje: 1549. A hatodik osztályos félelvi értesítőt és bizonyítványt igazgatóként már nem Tóth Béla bácsi írta alá, hanem Borköles Sándor (akinek a nevét – talán félrehallás miatt – többnyire így ejtették: Borköves), osztályfőnökként pedig dr. Karalyos Gyula. Tantárgyaink lajstroma s az alulra odanyomott körbélyegző voltaképp még egy átmeneti helyzetet tükröz. Utóbbi felirata ugyanis már így fest: ÁLLAMI ÁLTALÁNOS FIÚISKOLA * DEBRECEN, PÉTERFIA U. *, középtűt viszont még az alulról tölgy- és babérlevelekkel koszorúzott, koronátlan Kossuth-címer díszíti, tantárgyaink sorában pedig egyaránt ott szerepel a vallástan meg a latin, valamint a kötelező idegen nyelvként újonnan bevezetett orosz. Leginkább szembetűnő változást az osztályozás módja mutat. A korábbiak során hosszú időn át az egyes volt a legjobb osztályzat, a legrosszabb pedig az ötös (az elemiben), illetve a négyes (a középiskolában). Ezt most megszorítva a feje tetejére fordították: hét fokozatot állítottak fel, s ebből a hetes volt legfelül (kitűnő), legalul pedig az egyes (elégtelen). (Úgy látszik azonban, nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, mivel két tanév után végül rátértek – tegyük hozzá: szovjet példa nyomán – a ma is használatos osztályzó rendszerre.) Bizonyítványomat böngészve három kitűnőt fedezek fel az 1948–49-es tanévben. Magyarból, történelemből és énekből kaptam ezeket. Hogy mennyire érdem szerint vagy azon felül, az más kérdés. A magyarral – sem az irodalommal, sem a nyelvtannal – nem adódott soha nehézségem; merő kíváncsiságból, különösebb többletráfördítés nélkül, könnyűszerrel túltettem magam az egész évi anyagon még a tanév legelején, a helyesírás gondot nem okozott, mondandóm írásbeli megfogalmazása pedig ama nyilvánosság előtti emlékezetes lebölgésem óta mindenkor könnyebben ment, mint az élőszóbeli önkifejezés. Egészen biztos, hogy a kitűnő történelemjegyért ennél derekasabban megdolgozhattam. Ami az éneket illeti, más a helyzet. Elég jó hangom s megbízható hallásom folytán új énektanárunk is azonnal besorolt az énekkarba, s minthogy pedagógiai sikerélményeit szinte kizárólag karvezetőként szerezte különféle iskolai és iskolán kívüli rendezvényeken, a kottaolvasás elsajátítását illetően az énekkarosok iránt kivételesen engedékeny volt. Ennek következtében – szégyen kimondani, de elhallgatni még nagyobb szégyen volna – úgy kerültem ki a keze alól, hogy félig-meddig zenei analfabéta maradtam (vagy tán egészen az...). De lássunk egyet-kettőt az új tanárok közül, legelőször is az osztályfőnökünket. Dr. Karalyos Gyula – sajnos, nem tudom, milyen doktorátust szerzett ez a negyven körüli, enyhén őszülő s kopaszodó, bajszos, szemüveges, derűs alaptermészetű férfiú – magyart és történelmet tanított (talán latint is, ám ebben nem vagyok biztos, egyáltalán: ha iskolai értesítőm nem tanúsítaná, arra sem mernék megesküdni, hogy még hatodikban is tanultunk latint), értett a kiskamaszok nyelvén, s jobban szeretett dicsérni, mint pirongatni. Kölcsönös rokonszenv fűzött össze bennünket, egy sajátos teljesítménye révén pedig végképp kivívta az osztály őszinte s leplezetlen csodálatát. Az úgy volt, hogy óra közben szemet szúrt neki, amint az egyik első padban ülő gyerek – ahelyett, hogy órára figyelne – valamivel matat a pad alatt. Szó nélkül, lassan, halkán odalépett hozzá, s a gyerek annyira el volt merülve magántevés-

kenysége részleteiben, hogy nem vette észre közeledését. Karalyos tanár úr ekkor kifordított tenyerrel a padra támaszkodott, majd két könyökét a törzse alá feszítve s egyenes tartással előredőlvén csinált egy szabályos mérleget – így kukkantott be a pad alatti titkok rejtekébe. Mondanom sem kell: előbb az elismerés moraja, a fiú elképedt ábrázata láttán pedig hangos kacaj hullámszórt végig a padsorokon. „Most ugye láthattátok, fiúk – szólalt meg bajsza két vége alatt bujkáló mosollyal a tanár úr –, előttem semmi nem marad rejtve. Különben is négy szemmel figyelek – s mutatóujjával középütt megigazította a szemüvegét. Legkorábbi „írói” sikereim egyikének úgyszintén ő áll a háttérben. Az irodalmi műfajok közül épp a dráma került terítékre a tananyagban. Miután töviről hegyre elmagyarázta s próbaképp visszakérdezte a műfaj jellemzőit, írásbeli házi feladatként azt tűzte ki, hogy ki-ki írjon le egy rövid történetet a műfaj követelményeinek megfelelően (egymástól eltérő vagy épp ellentétes jellemek, ebből adódó bonyodalom, végkifejlet s mindez párbeszédes formában). Én – valószínűleg Petőfi hatására: lásd *Kutyák dala*, illetve *Farkasok dala* – egy agyonkényeztetett házi eb meg egy edzett, kemény, szabadságszerető kóbor kutya sorsdöntő találkozását kerekítettem ki humoros mozzanatoktól sem mentes drámai jelenetté. Feltehetően jól sikerült a dolgozatom, mert miután a kijavított fogalmazásokat hazulról visszahozta, engem külön megdicsért, felolvastatta velem az osztály előtt, s ami akkor számomra talán a háromszor hetes osztályzatnál is többet jelentett, még azt is kijelentette: „A feleségem betegen feküdt már egy hete, de ahogy ezt a dolgozatot tegnap este felolvastam neki, annyit nevetett rajta, hogy reggelre meggyógyult.” Említett énektanárunk, Lócsei Lajos apró termetű, sűrű bajszú, lobbanékony vérmérsékletű ember volt, s a vokális zene művelése és műveltetése mellett a szeszes italok fogyasztása sem volt épp idegen tőle. Az iskolai énekkar fellépései alkalmával neki még külön fel kellett lépnie egy deszkából összeütött, ládikószerű kis dobogófélre, hogy rálássanak a leghátul állók is (és viszont), s mivel kipirosodott arca – no meg az olcsó rum jellegzetes szaga – arról árulkodott, hogy ezúttal a szokottnál is többet nyelt a célzóvízből, kissé mindig tartottunk tőle, hogy a dirigálás hevében egyszer megtántorodik, s lebillen magaslati helyéről. Szerencsére ez sohasem történt meg – addig legalábbis, amíg abba az iskolába jártam –, így a kockázat lebegő esélye csupán a művészi produkció minőségét emelő egészséges feszültséget fokozta mindnyájunkban. Évek múltán, amikor már jó ideje messzire kerültem a Péterfiáról, eljutott hozzám a híre, hogy szegény Lócseinek az ital tönkretette, szétzilálta a magánéletét is. Mégis egészen másért őrzöm őt az emlékezetemben. Egy nap énekóra kezdetén tőle szokatlan, higgadt hangon bejelentette: „Fiúk, ma Bartók Béláról fogunk tanulni.” Egy kemény fedelű mappából nagyméretű, fekete-fehér fotóportrét húzott elő, majd a dobogóról lelépve egészen közel jött a padsorokhoz, és felmutatta: „Nézzétek, fiúk, ezt a homlokot: e mögött van valami.” Életünk folyamán olykor látszólag jelentéktelen benyomások, mozzanatok hatása válhat hosszabb távon maradandóvá. Nos: azt a tizenhárom esztendő kamaszt, aki voltam, Lócsei tanár úrnak ez a mondata fordította s indította el Bartók felé. S ha meg nem is köszönhetem már neki, legalább ebben az írásban maradjon em-

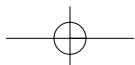
léke. A földrajzot Garaguly Gyula tanította, kreolbőrű, barna, komoly tekintetű férfi. Harctéri sebesülése nyomán benne maradt egy lövedék, most is látom magam előtt, ahogy a katedra mellett ül, bilgerli-csizmás bal lábát kinyújtva rá-rátapint térde alatt a kekiszínű bricsesz nadrágra, s elgondolkodva hallgatja, mint iparkodunk neki-nekirugaszkodva épkezláb mondatokba foglalni az előző órán feladott leckét. Utóbb én megkedveltem a földrajzot – a hatvanas években rövid ideig még tanítottam is –, hatodikosként azonban akadt vele némi gondom: lényeglátó képességem tökéletlen volta miatt (no meg szegény Anyám biztatására: „Ha nem tudod elmondani a tartalmát, tanuld meg, kisfiam, szórul szóra!”) szó szerint próbáltam bevágni a három-négy oldalnyi száraz leírásokat, akár a verset. Persze hogy kudarcot vallottam vele: sem a – többnyire érdektelen – szövegtest nem rögzült az agyamba, sem a lényegük nem bontakozott ki ásító elmém előtt. Földrajzkönyvem egyetlen mondatára emlékszem mindössze (bizonyára sokszor elolvashattam egymás után), a Jugoszláviáról szóló fejezet kezdődött így: „A Kalimegdán és környéke az ország szíve.” (Évtizedekkel később a kecskeméti Hunyadivárosban összehozott a sors Garaguly Gyula tanár úr vele azonos nevű unokaöccsével. Tőle tudtam meg, hogy az apaági ősök örmény származásúak, s Erdélyből, valahonnét Szamosújvár környékéről telepedtek át az Alföldre Trianon után. Sajnos, az ifjabbik Gyula is sok éve eltávozott már az élők sorából.) A számolás-mérés tudománya felé továbbvezető utat Bede Géza egyengette előttünk. Nyomban az államosítás után helyezték át első iskolámból, az Eötvös utcai (volt) református elemiből. (Ő volt az, aki a negyedik utáni évtizeden figyelmeztetett: kár lesz az egyházi gimnáziumba előre befizetett tandíjért.) Nem volt már épp fiatal, de igazi jó tanító bácsiként szerette a gyerekeket, s lankadó figyelmünk ébrentartása végett gyakran mókával élénkített a számtanórák egyhangúságán. Hatodik osztálytól fogva kellett (volna) oroszot is tanulnunk. Ez – enyhén szólva – igencsak döcögve, akadozva indult: kezdetben nem volt sem tankönyv, sem elegendő számú és megfelelő képzettségű tanerő, ám ami valamelyest mindezt talán pótolhatta volna – az új nyelv iránti fogadókészség is meglehetősen hiányzott a tanulóifjúságból: sem az országot megszállva tartó katonák nyelve, sem a mienktől eltérő, a bántó idegenszerűséget még inkább kidomborító cirillbetűs írás nem keltett vonzalmat bennünk. Legelőbb egy Kárpátaljáról áttelepült (vagy átmenekült?) fiatalka tanítónő próbált kinkeservesen zöldágra vergődni a háborús évek során szocializálódott kamasz fiúk igencsak vegyes összetételű halmazával. Egy-két jobb családbeli jó tanuló kötelességszerűen (vagy inkább: szánalomból) eleget tett ugyan a gyermekien kerek arcú, riadt tekintetű, húsz év körüli leányasszony útmutatásainak, a többség azonban nyíltan vagy alattomban folyton ellenszegült, közönyével tüntetett, sőt félhangos megjegyzéseivel óráról órára kikizte, így még az is megesett, hogy elszakadt nála a cérna, és sírva szaladt ki az osztályból. Én soha nem vettem részt az ellene elkövetett komizságokban: olyan volt szegény, akár a farkaskölykök közé vetett bárány, nem vitt rá a lélek, hogy szándékosan megszorítsam. Az viszont való igaz, hogy mélységesen untam az egészet, s bár tessék-lássék odafigyeltem rá, az órákra nemigen készülgettem, ezért hatvan év múltán sem értem, mivel érdemel-

tem ki nála a félévi jó s az év végi jeles osztályzatot oroszból, holott még a betűk hangértékével sem voltam egészen tisztában. Talán azt jutalmazta, hogy én nem bántottam? Meglehet.

A kötelező oroszon kívül egyéb újdonságban is részeltettek bennünket: szovjet példa nyomán s természetesen központi utasításra – részint a megszüntetett cserkészmozgalom pótlásaként – az állami általános iskolákban úttörőcsapatokat szerveztek a tanulók számára. Maga a mozgalom már egy-két évvel korábban megindult, tömeges kibontakoz(tat)ása azonban csak az egyetlen komoly vetélytárs félreállítása után vált lehetségessé. Néhány alaki apróságban – például kéztzebes ing, háromszögű nyakkendő, szervezeti felépítés – úgy-ahogy emlékeztetett ugyan a cserkészetre, színe, jellege s lényege azonban merőben más volt; egészében a kommunista párt politikai céljait szolgálta: a jövő kis kommunistáit kellett (volna) belőlünk kinevelnie. A pártideológusok persze fontosnak ítélték a nemzeti látszat megőrzését is, ezért nem vettek át mindent változtatás nélkül a nagy szovjet testvér tárházából: a magyar úttörők számára például maga Kodály Zoltán szerzett saját indulót. (Vidám pentaton dallam: „Ej-haj, száll az ének, zeng az ének, szép az élet”, és így tovább. A szövegíró nevében már nem vagyok biztos; lehet, hogy Raics István volt.) Talán jobba s élvezhetőbbé válhatott volna az egész, ha nem járta volna annyira keresztül-kasul az erőltetett – és persze: alapjaiban hamis – pártpolitizálás. Ezen a kezdeti időkből némileg az enyhített, hogy a cserkészletnek nemcsak a tapasztalataiból használtak fel valamicskét, de kellő számú „saját káder” híján a nemrég szélnek eresztett cserkészvezetők némelyikét is alkalmazták, akik aztán – legalább ideig-óraig – átmentettek egy keveset a felszámolt mozgalom stílusából és módszereiből. Iskolánk úttörőcsapat-vezetője is ilyen háttérrel került hozzánk. Ráadásul nem is tanár volt: vasúti tisztként kereste kenyerét a MÁV-nál. Viszont addigi élete nagyobbik fele a cserkészmozgalomban, kamasz fiúkkal való foglalkozások közepette telt el, így alig harmincéves letére több pedagógiai tapasztalatot sikerült szereznie, mint némelyik fiatalabb – esetleg vele egykorú – tanárnak vagy tanítónak. Ő maga nem viselkedett gyerekesen, de jól eligazodott a tizenévesek lelki világában, s a biztatáshoz éppúgy értett, mint ahhoz, hogy teret adjon az egyéni hajlamoknak és önálló kezdeményezéseknek. Kovács Lajosnak hívták (vagy: hívják – hisz nyolcvan s egynéhány esztendősen miért is ne élhetne még?), s életem első (és sokáig egyetlen) nyári táborozásán az ő vezetése alatt vettem részt. Erről azonban majd a maga során ejtek szót – ha odáig elérek.

(Miközben ezeket a mondatokat rovom egymás után, elgondolkodom a két szó – cserkész, úttörő – eredetén. Ahonnét mindkét fogalom származik: az angolban a scout, illetve pioneer szavakat használják. A scout jelentése elsődlegesen: felderítő, „járőr”; másodlagosan [többnyire a boy előtaggal]: „cserkész[fiú]”; végül: inas [oxfordi kollégiumokban]. Igeként pedig: felderít, megfigyel. A pioneer jelentése: 1. [átvitt értelemben is] úttörő, előharcos, pionír; 2. utász. Igeként pedig: A. úttörő munkát végez; B. utat tör, utat egyenget. [Végső forrás mindkettő esetében a francia, illetve a latin.] Magyarul telitalálat mindkét szó; elsősorban azért, mert a nyelv saját szókincséből való, továbbá elszakad, eltávolodik – helyesen – az

eredeti jelentéstartalom katonai-harcászati vonatkozásaitól. A cserkészik ige a hagyományos vadászat szava, jelentése: nyomot keresve, fürkészsze jár a vad után, keresztül-kasul bejár valamit, például az erdőt. Az úttörő szó eredeti jelentése remélhetőleg nem szorul bővebb magyarázatra: járatlan, esetleg nehezen járható területen – például sűrű erdőben, csalitosban, magas hóban – utat törő, utat készítő ember. Csupán melleleg jegyzem meg: az orosz nem törekedett rá, hogy a maga eredeti szókincséből merítsen e két fogalom jelölésére; a bojszkaut, illetve – mint régóta tudjuk – a pionyír szavakat használja. Dehát ők sok egyéb közt a német Rücksack-ot sem tartották fontosnak oroszra lefordítani – valahogy eként hangzana: szpinnij mesok, azaz: hátizsák –, maradtak az orosz kiejtéshez igazított rjukzaknál. A mi nyelvünk ezzel szemben többnyire sikeresen helyettesítette sajátjaival az idegenből átvett újkori jövevényeket. [A tömegével beáramló legújabb koriak szinte kivédhetetlen fertőzetről itt ne essék szó.] Egy ilyen magyarítással azonban soha nem tudtam megbékülni, holott lett volna rá időm bőségesen a háború utáni 45 év alatt, hisz nekem is nap nap után használnom kellett: ez az elvtárs. Pedig tagadhatatlan, hogy – eredeti alkalmazási területét tekintve – pontos, kifejező, ráadásul – ami nem utolsó szempont – tömör. Ellenérzésem alighanem abban gyökerezik, hogy ezt a szót – úgyszólván kötelező megszólításként – felülről erőltették rá az emberek széles tömegeire, semmibe véve a rétegnyelvi használat természetes határait. Magyarán: a pseudodemokrácia s az álegyenlőség alapján olyanokat is elvtársnak kellett szólítanom – és viszont: olyanok is elvtársnak szólítottak –, akikkel a legkevésbé sem vallottam azonos elveket.)

(Folyatjuk)

